

GALİTEKİN, AHMED NEZİH, *Ayvansarayî Hüseyin Efendi. Ali Sâtu Efendi, Süleymân Besîm Efendi. Hadikatü'l-Cevâmi'* (İstanbul câmileri ve diğer dinî-sivil mi'marî yapılar), İstanbul 2001, 744 sayfa. İşaret Yayınları, sayı 93.

İstanbul ve dolayısıyla, Osmanlı Devleti'nin çok mühim tesirli eserlerini bir araya getiren Ayvansaray'lı Hâfız Hüseyin'in eseri bir kere daha ilim âlemine sunuluyor; Çünkü daha yazma bir eser hüviyetinde iken, muhtelif kişilerin eline geçtikten sonra, katılan bilgiler, ayrıca mevcut yapıların katılması, eksiklerin tamamlanması yoluna gidilmiş ve çok sayıda nüsha ortaya çıkmıştı. Matbaanın Türkiye'nin girişinden evvel de, kıymetli ve her yönü ile faydalı bir eserin geniş bir münaveer çevrede itibar görmesi, kültür tarihi bakımından ihmal edilmeyecek bir hususdur. Osmanlı devri Türk tarih ve kültüründe çok az eser böyle bir mazhariyete nâil olmuştur. Bir tanıtma yazısı çerçevesi içinde, bu eserin vasıflarına temas etmeden evvel, kalıcı bir başka neşriyi de burada zikretmem gerekiyor:

Crane, Howard, *The Garden of Mosques. Hafız Hüseyin al-Ayvansarayî's guide of the muslim monuments of Ottoman Istanbul*. Leiden-Boston-Köln, 2000, XXXIV-625 sayfa. Yayıncı: Hollanda'daki Brill Kitapevi.

Birbiri ardı çıkan böyle devasa kitaplar, muhteşem bir geleneği de devam ettiriyor. Unutulmağa başlayan bir dizi kıymetli eserlerin kaybolmasını engelliyor. İlk basılan Türkçe kitaplar arasında yer alan *Hadika*, kitap dünyasında kısa bir zaman zarfında aranılan bir nesneye dönüştü. Her bir araştırmacı bunu eline aldı, meraklısı da her zaman kitaplığında bulundurdu, kitabın muhtevasında bulunan bilgilerden her zaman istifade etti. Antiquariat denilen eski eser satıcıları, İstanbul'un Bayezid semtindeki Sahaflar Çarşısı denilen mekânın, yeni ortaya çıkan antikaçıların ve kitap satıcılarının ve müzayed tertipleyenlerin vazgeçilmez bir meta haline geldi ve bu sıralarda yaratılan, Yapı ve Kredi Bankası'nın kültür merkezinin en mutena yerlerinden birisinde muhafaza altına alınan yadigarlar arasında sayıldı (dip tarafa bk.). Her ne kadar "câmi" mevzuu bazı değişik kerelere ele alındı ise de, hiç biri Ayvansaray'lı Hüseyin'in eserinin kıymetine yanaşmadı. Bu çapta bir eserin çağdaş metoda göre, yeni harflere aktarılan ilmi bir neşrinin gerçekleştirilmesi de kaçınılmazdı, ve şimdi adlarını verdiğim iki kitap sayesinde bu boşluk giderilmiştir. Birbirinden habersiz çıkan bu neşriyatın hedefleri aynıdır. Sıralayacağım özellikler de şöyledir:

H. Crane, *Risale-i Mimariye* adlı eserin ilmi neşrini gerçekleştirdi. Sonradan da uzun zamanın beri bu alandaki gayretlerini sürdürdü ve esas metin bu basma üzerine hazırladığı *Hadika*'nın bir basımını bitirdi. Eser, basılı olan *Hadika* nüshasını esas alarak metni tercümesini yapmakta ve her bir bilgi için gerekli açıklamaları dipnotlarında vermektedir. Zira asıl metinde çok sayıda görülen kişiler ve yeradları, araştırmacılar için kaynak niteliğini taşıması yanında, çok defa karışıklığa yol açar. Özellikle de binalar inşa edildikten sonra bağlanan vakıflar ve bunların mahalleri ile birlikte, konu edilen kişilerin de tarih içinde muhtelif zamanlarda yer, makam, mahal değiştürmeleri, okuyanları çok büyük tereddüdler içine soktuğundan dolayı, her bir satırın değerlendirilmeye tâbi tutulması, okuyanları yormamak ve zaman kaybettirmemek için çok lâzımdır, araştırmacı da içinden başarıyla çıktığı bu yaygın ile birlikte neşir için başarılıdır.

Ayvansaray'lı Hüseyin'in eserini basılı nüshaya göre neşreden A.N. Galitekin, bilgi verilmesi kaçınılmaz olan yazma nüshalar üzerinde pek fazla durmadan ana metni aktarmakla ye-

tinmiştir. Bununla beraber bazı yazma nüshalardaki farklılıkları dip notalarında gösterme metodu tercih etmiştir. Bunlardan bazıları fazla uzun tutulmuştur (S. 326-327, 328-330 s. 442-450). Gene de faydalanılacak satırlar mevcuttur.

İstanbul câmilerini topluca tanıtan ve kısaca *Hadika* denilen eserin değerini teslim eden ilk çağdaş araştırmacı, Osmanlı Tarihi'nin eşsiz müellifi Josef von Hammer'dir¹. Eserinde geniş ölçüde yer verdiği ve sâir eserlerinde de bunu konu ettiğinden dolayı, sonraki araştırmacılar ve özellikle Türk diline âşina olmayanlar için faydalı oldu. Şimdi elimizde bulunan bu yeni iki neşir, eski incelemelerin değerini asla küçültmez. Bunlar arasında Reşad Ekrem Koçu birinci sırayı alır². İstanbul ile ilgili her bir çalışmasında yer verdiği kadar, özel bir *Hadika* neşrine niyetlendi ise de, eksik kalan çalışmaları arasındadır³. Fakat en faydalı yanı elbette "Türk İstanbul" adı ile yaptığı neşriyattır: etkili fakat en az satan gazeteler arasında yer alan *Cumhuriyet* tarafından desteklenmesi sırasında, gazete eki tarzındaki kitap içinde "camiler"e de yer verilmişti⁴. Bu girişimin şöyle değerlendirildiğini görüyoruz: "Türk İstanbul'un en kuvvetli damgası: Camiler s.2-3, ve bir de kroki eklenmiştir. Bunu yaparken Hicri 1254 yılında Mühendishâne talebeleri tarafından yapılan ve çok dar bir çevrede tanınan "İstanbul Camileri" haritasından istifade etmiştir. Benzer bir girişimi Halûk Şehsuvaroğlu başarmıştır⁵. İstanbul'daki Camilerin isimleri ve yerleri diye bir harita yapmıştır (s. 52), ayrıca camiler hakkında bilgi verdiği için devrine göre çok iyi klavuz sayılacak sayfalardır.

Yukarda konu ettiğim eserler devrin ilkel şartları altında gerçekleşti. Bu çalışmaların yerine şimdi iki ansiklopedi içinde bulunan satırlar değer kazanmıştır: *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*⁶ ve Türkiye Diyanet Vakfı tarafından yayınlanan *İslâm Ansiklopedisi*⁷. Cami konularına geniş sayfalar tahsis eden ansiklopedilerde, İstanbul içinde inşa edilen cami ve mescidlere yer verilirken, İslâm âleminde mühim yer edinen câmilerin ihmal edilmediğini de görmekteyiz. Ayvansarayî Hüseyin'in de eseri her zaman konu edilmektedir. Bunların bir dökümünü yapmak şimdilik imkânsızdır. Bununla beraber Crane neşrinde bu gayreti yeterince görmekteyiz. Hazırladığı dizin ve kişi adları listesi, kıymetli eserlerin yarattığı etkiyi kâfi derecede aydınlatır. Gali-

¹ GOR kısaltması ile tanınan Almanca (Geschichte des Osmanische Reiches) metnin c.9 s. 47-144 arası, sonradan Fransızca'ya tercüme edilip HEO (Histoire de l'Empire Ottoman) kısaltması ile tanınan cildlerinden c.18 s.1-109 arasındadır. Türkçe'ye kazandırılması epey gecikti ve Mehmed Ata tercüme diye tanınan neşir bu kısma ulaşamadı. Yakın bir geçmişte eserin tamamı tercüme edilip kültürümüze kazandırılmıştır; Fakat hiç bir Türk müdekkik artık bu cildlerden *Hadika* ve onun müellifi Ayvansaray'lı Hüseyin'i öğrenmez.

² Semavi Eyice, "Reşad Ekrem Koçu", *Dünden bugüne İstanbul Ansiklopedisi*. c. V s. 41-43.

³ *İstanbul Camileri. Hadikatülcevaminin ilâveler ile resimli yeni baskısı ve zeyli* diye başlayan bu girişimin, bir tek fasikülden sonra devam ettirilmediğini görüyoruz. Aslı metin ve yerinde müşahade yolu ile yapılmak istendi ise de, akım kaldı.

⁴ İstanbul'un Fethinin 500 üncü yıldönümü münasebetiyle *Cumhuriyet* gazetesi tarafından hazırlanmıştır. 52 sayfalık bu kitap, 13 günde verilen ilâvelerle, Mayıs 1953'de biterildi.

⁵ *Asırlar boyunca İstanbul. Sarayları, camileri, abideleri, çeşmeleri*. Tarihi bulunmamakla beraber 1955 yılında *Cumhuriyet* gazetesi tarafından "parasız tarih ilâvesi" olarak kârihlerine verildi.

⁶ Tarih Vakfı diye tanınan araştırma merkezinin 1993-1995 arası çıkardığı 8 cildlik eser. "Cami" ve "İlgili Maddeler" tasnifi, c. 8, s. 89-92 arasında; "Hüseyin Ayvansarayî" c. IV s. 107.

⁷ 1988 yılında başlayan yayın hala devam etmektedir "Câmi" maddesi, c. VII (1993) s. 46-90 Ayvansaray'lı ve eseri de yer aldı. Bu satırların yazıldığı 2003 yılında "Kile" maddesine gelmişti; C. XXV.

tekin neşrinde de bu girişim ihmal edilmemiş ve konu edilen her bir eser ve ilgili kişilerin sıralaması yapılmıştır (s. 686-744).

Her iki neşri karşılaştırdığımız zaman, birbirini tamamlayan bir görünüm sergileniyor: Galitekin neşrinde yazma nüshalardan yeterli aktarma yapılmıştır. Crane neşrinde de, Hadika'nın yazma nüsmaları hakkında bilgi verilmiş (s.XIX-XXIII) fakat bir düzeltme (emandatio) önermemiştir. Galitekin istifade ettiği yazma nüshaların tavsifini teferruatlı olarak vermeden, aktarmalar yapmıştır. İhsan Erzi neşri olarak bilinen neşirde de, yazmalar arasında farklılıklara dikkat edilmiş ve çok sayıda öneriler yapılmış, fakat metinlerin güncel lisan ile verilmesi, bazı hallerde tereddüdlere yaratmıştır. Bununla beraber kullanılacak bir kitaptır.

Crane, metinde yaptığı tercümelere nazım şeklini de ilâve etmiş ise de, nüsha sonlarında yer alan, Fenni'nin *Sahil-nâme* adlı metni meydana gelen kelime oyunlarını gerekçe göstererek tercüme etmemiş. Galitekin neşrinde ihmal edilmemiş (S. 658-661) fakat İstanbul' ve etrafında görülen tabiat güzelliklerini belirten mısraların yeterli açıklamalarının yapılmaması, gerçek bir kayıptır. Her ne kadar Fevziye Abdullah Tansel tarafından yapılan neşrin notu verilmiş ise de⁸, metodunun takib edilmediğini görüyoruz. Kaldı ki her iki metinde de filolojik özelliklere yer verilmesini beklerdik. Tarihi metinlerin ve özellikle kaynak metinlerin neşrinde, şikâyet ettiğimiz matbu nüshaların kifâyetsizliklerinin giderilmesi için yapılan çalışmalar, muhakkak etimoloji ile tamamlanmalıdır. Kelimelerin ihtiva ettikleri manalar ve sonunda yapılan kelime oyunları edebiyat tarihi araştırmacılar kadar tarih araştırmacılarını da ilgilendirir.

Her iki neşirde de harita kullanılmamış olması merak konusudur. H. Crane tarafından gerçekleştirilen neşirde, son zamanlarda yeni bir baskısı yapılan, Pertviçç⁹ haritalarına atuf yapılmıştır. Ayrıca Wiener-Müller'in İstanbul'un tarihi topografyası¹⁰ üzerine yazdığı eseri de sıkça belirtiliyor. Binalar geliş güzel inşa edilmemiş ve İstanbul'un nüfus yoğunluğuna göre girişimler yapılmıştır. Bu arada F. Taescher'in "Osmanlı Türklerinde coğrafya" adlı makalesinden yaptığı bir nakil (s.XVI not 5) sayesinde Hadika'nın bir mimarî tarihi içerdiği kaydına dikkatimizi çeker. Yukarıki saurlarda belirttiğim üzere, XIX. yüzyıl esnasında yaratılmış cami haritalarının değeri bir defa daha anlaşılmuştur ve bunların yeni birer baskılarını beklemekteyiz.

Galitekin neşrinde, yeni yazıya geçilirken yapılan hatalardan bazılarının şöyle sıralandığını görmekteyiz:

S.41'de *ترو يجه القيوب* diye metin verilirken, *القيوب* mu yoksa *قلوب* mu olduğu sarih değil);

S. 42'de satır 17'de "altun top var idi" yerine "bir altun kebir top" olmalıdır.

S. 278'de, Nişancı Paşa Câmî'i bölümünde "950 hududunda intikal" arasında "anda" bulunmalıdır.

⁸ *TTK Belleten*, c. XL/158 (1976) s. 331-346.

⁹ Pervitich haritaları paftaları diye muhtelif araştırmalarda konu edilen haritalar, şimdi bir cild içinde elimizdedir: Jacques Pervitich *Sigorta haritalarında, İstanbul in the Insurence Maps of Jacques Pervitich*, İstanbul, büyük boy 338 sayfa. Basım tarihi yoktur. Axa Oyak/Tarih Vakfı işbirliği ile gerçekleştirilmiştir.

¹⁰ Wolfgang Müller-Wiener, *İstanbul'un tarihsel topografyası*, İstanbul 2001, 534 sayfa. çeviren Ülker Sayın. Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık kitapları arasındadır. S. 14'de, Hadika kısılatması ile Ayvansarayî'nin eserinin kullanıldığı belirtilmiştir.

S. 279 satır 2'de, "Asita-i Aliyye" yerine "Asitane-i Aliyye" olmalı, satır 17'deki سنة yerine سنة في olmalı و به diye bir fazlalık olup, başka bir fazlalık da satır 27'deki "Der mahall-i meşhur"dur. Sonraki satırdaki "Vezir-i a'zam" yerine "Sad-ı a'zam" olmalı.

S.581-582'de, Beylerbeyi Camii'ni konu edilirken, Namık Efendi'nin *Tarih'i, Mirât-ı İstanbul* adlı eserinin yeni neşrinde ilmi bir metod ile ele alınmıştır¹¹. Benzer bir tutum beklerdik.

S. 637'de verilen İhsaniye Câmi'i için verilen metindeki, 6. mısradaki bulunan "Rahmani-yeyi" yerine "Rabbaniye" konmalıydı. Ayrıca bir de beyit uyumsuzluğu vardır. Bütün bunların giderilmesi için *Mirât-ı İstanbul* adlı eserinin yeni neşri, bibliyografik kontrolle konmalıdır.

Crane tarafından gerçekleştirilen neşirde, uzun notlar bulunması, metnin takibine engel teşkil etmiyor. Her bir satır açıklanır ve esas anlam verilirken, gereksiz uzatmalardan kaçınılmıştır. Türkçeye âşina olmayan araştırmacılara da faydalı olmağa yöneliktir.

Kısa bir zaman içinde birbirini ardı ilim âlemine sunulan bu iki kitap, Ayvansaraylı Hüseyin'in eserinin kalıcı bir tamamlayıcısı olacaktır. Bununla beraber yazmaların karşılaştırılıp, metinlerin çağdaş ilmi metodla aktarılması beklenmektedir. Crane neşri için gerek kullanılan kağıt gerek matbaa tütüzlüğü bakımından bir örnek yaratmıştır denilebilir. Galitekin neşrinin de, baskı konusunda biraz daha dikkatli olması, eserin değerini arttırabilirdi. Gene de böyle bir faydalı klavuz eser kazandırmaları, Osmanlı metinlerine doğrudan âşina olmayan nesiller için çok istifadeli olacaktır. Crane neşri de, Hammer tarafından verilen özetin çok ötesinde bir yer tutup, İstanbul'un bu seçkin eserlerinin varlığını ihtisas dışı âleme de taşımaktadır. Her iki neşirde de eksik gördüğüm bir husus da hiçbir fotoğraf ve sair görsel malzemeye yer verilmemiş olmasıdır. Her ne kadar bir metin neşri ile karşı karşıya olsak bile, göz kamaştırıcı özellikleri olan bazı hâ-turalardan başlayıp, sade görünümlü fakat bulunduğu çevreye faydalı olmuş, yapturan tarafından kısa ölçüler içinde olup da, devrinin karakterlerini yansıtan bazı câmi ve mescidlerin, şimdiki durumları, bu neşirlere bir canlılık getirirdi. İhsan Erzi tarafından gerçekleştirilen neşirden bu husus ihmal edilmeyip, kötü kağıt¹² kullanılmasına rağmen, bir fikir veren görüntüler mevcuttur. Hatta, bizzat kendilerinin müşahedelerine göre alınacak bazı görüntüler eserleri görmek isteyenlere bir örnek sağlayabilirdi. Ortadan kalkan ve kalıp değiştiren, İstanbul'da zaman zaman görülen imar hareketleri girişimleri sonucu yok olan eserlerin de belirtmelerini beklerdik.

Böyle değerli bir kaynak eserin kazandırılmasında emeği geçen herkesin mesaisini takdir etmek gerekir. Satış şansı az, fakat kalıcılık şansı yüksek bu neşirler, ele alacak kişiler için çok faydalı özellikler içermektedir. Yaratanlar kadar yayınevlerini de kutlamak kaçınılmaz bir görevdir.

•••

Bu tanıtma yazımı teslim edip basım sırasını beklerken, sayın profesör Nejat Göyünç'ün (1925-2001) Crane neşri için yazısı, *Bellekten* sayı 245 (2002) s. 187-190'da neşredildi. Kıymetli çalışmaları ve tanıtma yazıları ile sonraki nesline çok faydalı kalıntılar bırakan Hoca'nın en son kaleme aldığı yazılardan birisi, galiba da en sonuncusu idi. Şimdi eserleri sayesinde tarihçiliğimizde hak ettiği yeri sağlamış bulunan Göyünç, ilerlemiş yaşında ve kariyerinin şâhkasında bu-

¹¹ Mehmed Râ'if, *Mirât-ı İstanbul*, 1996, 252 sayfa. Yeni neşri G. Kut ve H. Aynur hazırlamışlardır. Çelik Gülersoy'un yayınladığı kitaplar dizisinde yer alan bu eserde, kitabelerin şimdiki durumu fotoğrafla verilmiş bulunmaktadır.

¹² *Camilerimiz Ansiklopedisi. Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, Hadikatü'l-Cevami'*, İstanbul 1987, 2 cilttir.

lunduğu bir zamanda bile, ilmi neşriyatın teşvik ve takdir edilmesi gerektiğine, hayatının en son saniyelerinde bile dikkat etmiştir. Tuhaf bir rastlantı, tanıtım yazıma girişmeden evvel, iki Hadika neşrinin bir birinden habersiz iki araştırmacı tarafından ele alındığını kaydetmiş iken¹³, şimdi de birbirimizi tamamlamış oluyoruz, fakat kendimi biraz daha şanslı görüyorum: zira neşriyat âleminde haberdar olduktan sonra bu iki eseri bir arada bulundurma fırsatına ulaştım. Çok az da olsa bu konudaki girişimlerimde hoş rastlantular ile karşılaştım. Prof. Dr. Cengiz Orhanlı için hazırladığım nekroloji, N. Göyünç'ün yazısından sonra, *Belleten*'de neşredilmiş¹⁴, bu beraberlik daha başka alanlarda devam etmemiş ise de, haberdâr edilmişik. Şimdi de saygı ile anacağım; yaptığı değerli katkılarla bize faydalı olan Nejat Göyünç'ü bir kere daha yâdetmiş bulunuyorum.

Tashih aşamasında elime geçen kayıtlardan birisi de, Ayvansarayî'nin hayatı ve eserleri hakkında, eski bir araştırmacının yeni ilâvelerle yapılan basımıdır: Günay Kut-Turgut Kut, "Ayvansarayî Hafız Hüseyin b. İsmail (?-15 Ramazan 1201/1 Temmuz 1787) ve eserleri", şu kitabın içinde, *Tarihi, Kültürü ve Sanatıyla VI. Eyüpsultan Sempozyumu. Tebliğler 10-12 Mayıs 2002*, VI (2002) İstanbul, s. 52-65. Üzerinde durduğum her iki kitap için de kaynak olan bu araştırma, güncelleştirilmiş ve A.N. Galitekin neşrine yer verilmiş ise de Crane neşrinden bahsedilmemiştir.

• • •

Yapı Kredi Sermet Çifter araştırma kütüphanesi nadir eserler kataloğu, İstanbul 2002, hazırlayan K. Çelik; s. 127 n. 263'de, Ayvansarayî'nin bu eseri, "nadir eserler" içinde yer alıyor. "Yeni harflerle yayınlanmamış" diye bir ibarenin yer almasını yadırgadık. Aynı düzende, sırasıyla; *Mecmu'a-i cevâmi'* ve *Mecmu'a-i tekâyâ'* adlı eserlerin de dahil edildiklerini görüyoruz (s. 136, n. 278 ve 279). İstanbul ve Osmanlı dönemini ilgilendiren kitapların derlendiği bu katalog, antiqariat alanında bazı eserlerin değer kazanmasını sağlayacaktır.

MAHMUT H. ŞAKİROĞLU

¹³ A.N. Galitekin, s. 33'de Amerika'da bir üniversite tarafından neşredildiğini duyduğunu nakletmiştir.

¹⁴ *Belleten* c. XL/160 (1976) s. 669-686.

